

Ladányi J. (2007): Szegregáció és rehabilitáció Budapesten. Budapest Negyed. 15. (2.(56.)). Utánközlés. CITY.HU Várostudományi Szemle. 6(1), 117–124.

VÁLOGATÁS

Ladányi János: Szegregáció és rehabilitáció Budapesten. Budapesti Negyed. 15.: (2. (56.)) 2007.

UTÁNKÖZLÉS

Budapesten már jóval a rendszerváltás előtt, a hatvanas évek közepétől-végétől kezdve olyan folyamatok indultak be, amelyek gyökeresen megváltoztatták a város társadalomszerkezetét. A város budai, hegyvidéki részén fokozatosan hatalmas, társadalmilag homogén társasházazs övezet alakult ki, ahol a világ legtöbb nagyvárosához képest szokatlanul erős mértékben tömörül a magas státusú népesség. Másfelől a belső pesti, leromlott bérházazs területeken kialakulóban volt egy mind nagyobb kiterjedésű, egyre inkább homogén és a cigány népességet egyre inkább tömörítő gettósodó rész (Ladányi 1898; 1992).

Ezek a folyamatok ugyan már sok évvel az államszocialista rendszer bukása előtt megkezdődtek, azonban a posztkommunista átmenet körülményei között számottevően felerősödtek (Ladányi, Szelényi 1997). Ez jelentős mértékben a rendszerváltás táján beindult belső migrációs folyamatokkal magyarázható.

Demográfiai fordulat

A rendszerváltást követően hazánkban gyökeresen demográfiai fordulat ment végbe, amely abban összegezhető, hogy az ország békebeli történetében első alkalommal csökkent a magyar városok népessége, és a községekbe való bevándorlás 1990 óta minden évben meghaladja a községekből való elvándorlást. Ennek a jelenségnek kisebb része szuburbanizáció: a városból kimenekülő közép- és felsőközéposztály migrációja. A jelenség nagyobb része azonban a városi munkahelyét elvesztő, többnyire falusi származású, alacsonyán képzett, magas arányban roma népesség menekülése az agglomerációs térségen kívüli falvakba.

Az elvándorlás egyik meghatározó tényezője tehát a szuburbanizációs folyamatok felgyorsulása. A központosított újraelosztás rendszerének összeomlása után – a gazdaság legtöbb ágazatának visszaesése vagy stagnálása közepette is – igen dinamikus fejlődés bontakozott ki az infrastrukturális ellátás terén. Jelentősen javult a magyar települések vezetékvesztés ivóvízzel, csatornával, vezetékvesztés gázzal való ellátottsága, ugrásszerűen javult az ország katasztrofális, csak a harmadik világhoz hasonlítható telefonhelyzete. Megkezdődött az átállás a szuburbanizáció sajátos, államszocialista modelljéről a poszt-indusztriális társadalmakban általánosnak tekinthető szuburbanizációra. Az államszocialista korszak "szuburbjei" ugyanis a nagyvárosok határain belül alakultak ki, igen erősen szegregált, homogén, magas státusú, sok rejtett és kevésbé rejtett állami szubvencióval épült társasházi és villanegyedek formájában. A nagyváros közeli településeken nem a magas státusúak laktak, hanem a mezőgazdasági és ipari tevékenységeket találékonyan kombináló "utóparasztok" vagy ipari munkát vállaló, de az állami lakáselosztás adományaiban hiába reménykedő, így a városból kiszoruló, ingázásra kényszerülő "előmunkások". A mesterséges tilalmak lebomlásával párhuzamosan sok nagyvárosból megindult a magas státusúak kiáramlása a környező településekre.

A városokból való elköltözés másik meghatározó tényezőjeként – a fokozódó megélhetési nehézségek, magas lakbérek és közüzemi díjak miatt – sok városi szegény is város környéki településre költözött, továbbá a szegények egy része a várostól messzebb eső településekre szorult ki. Az utóbbi típusba sorolható településeken ugyanis igen alacsony az ingatlanárak, és itt jobb eséllyel tudtak a többnyire munkanélküli szegények akkora földhöz jutni, ahol a család megtermelheti legalább egy részét annak, ami megélhetéséhez a legszükségesebb. A városi munkásszállások egykori lakóinak jelentős része is visszaköltözött a falujába, hiszen munkahelyeik többnyire megszűntek, a munkásszállásokat pedig felszámolták.

A magyar településhálózat periferiáján új településtípus volt elterjedőben: a gettósodó falu. Ezek olyan, az elmúlt évtizedben többnyire jelentős népességcsökkenést elkönyvelő falvak, ahonnan mindenki elköltözött, aki csak tehette, ahol egyre inkább csak a legszerencsétlenebb öregek, reményvesztett fiatalok és mindenütt megfeneklett sorsú bevándorlók laknak, ahol a tanítón, ha egyáltalán van, és a polgármesteren, na meg a két-három közmunkáson kívül mindenki munkanélküli, és ahol rendszerint igen magas a cigány népesség aránya (Durst 2000; Havas 1999; Ladányi, Szelényi 2004; Virág 2006).

Az új településtípusban tehát új társadalomtípus tömörül; a kelet-európai *falusi* underclass. Ez mindenképpen új jelenség, hiszen underclassosodásról eddig csak a slumosodó, általában munkanélküliek és hátrányos helyzetű etnikai kisebbségek által magas arányban lakott, *nagyvárosi* gettók lakói esetében történt említés a nyugati szakirodalomban. Az underclass kifejezés nem egyszerűen munkanélküli, szegény vagy

nagyon szegény népeiséget jelöl, hanem valami minőségileg teljesen újat. A szegényeknek ugyanis mindig van valami, általában persze meglehetősen periférikus és alárendelt szerepük a társadalmi-gazdasági munkamegosztás adott rendszerében. Az underclass azonban olyanok alkotják, akik bizonyos társadalmi-gazdasági változások következtében "feleslegessé" válnak a munkamegosztás kialakuló új rendszerében. Kelet-Európában ez a nagy változás az állami nagyipar szinte korlátlan kvalifikálatlan munkaerő-szükségletének megszűnése volt. Ennek a hatását csak súlyosbította az, hogy eddig igen kevés történt ezen munkaerő átképzése vagy valamilyen foglalkoztatása érdekében. Ez az underclass a rendszerváltás nagy vesztese, ők a tartósan perifériára szorulók, azok – és azoknak a gyerekei, sőt unokái –, akiknek a jelenlegi tendenciák folytatódása esetén valószínűleg már egész életükben nem lesz tisztességes megélhetést lehetővé tevő munkájuk, társadalombiztosításuk, nyugdíjuk. Az underclassosodás azt jelenti, hogy miközben az ország "csatlakozik Európához", az ország lepusztult régióiban, sőt fővárosának kellős közepén, megjelenik a harmadik világ.

Kelet-Európában, így Magyarországon is tehát az undeclass képződés nem kizárólag nagyvárosi, hanem legalább ilyen mértékig falusi jelenség. Sajátosan kelet-európai jelegzetesség az is, hogy az iparosodás viszonylag új keletű volta, erőltetett jellege és mindenekelőtt a "késleltetett urbanizáció" (Konrád, Szelényi 1971) hatására a nagyvárosi szegénység mind ez ideig elsősorban faluról kapja utánpótlását, és megőrizte a legszegényebb falusi térségekhez fűződő igen erőteljes kapcsolódását (Kemény 1972; Ladányi, Szelényi 1997).

A gettósodás új szakasza

A rendszerváltás után a gettósodási folyamat újabb szakasza indult be Budapesten. Addig ugyanis általában úgy költöztek egyre jobb lakásokba a sikeresen középosztályosodó családok, hogy a gettón belül változtatták lakóhelyüket. Számos jel mutatott azonban arra, hogy ez a helyzet megváltozott. Hasonlóan a fekete középosztály kialakulásával párhuzamosan kibontakozó tendenciához, a felemelkedő roma családok egyre inkább elköltöztek a gettóból és nagy családi házakat építettek Budapest külső kerületeiben vagy valamelyik szuburbanizálódó, városkörnyéki településen, és nem akadt olyan, többé-kevésbé konszolidált körülmények között élő társadalmi csoport, amelyik az így támadt űrt betöltötte volna. Fokozódott a letelesebb cigány családok koncentrációja a legleromlottabb területeken, és a gettósodási trend egyre gyorsuló ütemben és egyre növekvő területen folytatódott tovább (Ladányi 1992).

A fent körvonalazott jelenségek következtében az ezredforduló táján a belső pesti kerületek gettósodásának felgyorsulására számítottunk. Akkor úgy gondoltuk, hogy a

gettósodási trend további folytatódása csak a belső pesti slum valóságos értelemben vett társadalmi rehabilitációjának és e területek meglehetősen rossz környezeti állapotának a megváltoztatására irányuló programok, továbbá a leszakadó vidéki térségek népességmegtartó erejét növelő komplex térségfejlesztési projektek együttes megvalósulása esetén lehet elkerülhető (Ladányi, Szelényi 1997). Ennek azonban akkor csak igen kevés jelét láttuk, és az azóta eltelt időszak fejleményei is más irányba mutattak.

A rendszerváltást követő gazdasági válság - ami Magyarország békebeli történetének legsúlyosabb gazdasági visszaesése volt - társadalmi következményei jelentős mértékben elkerülhetetlenek voltak. Nem gondoljuk azt - témánk szempontjából itt elsősorban ez érdemel említést -, hogy az államilag erősen szubvencionált és hagyományos piacait hirtelen elvesztő szocialista állami nagyipar összeomlása után elkerülhető lett volna az az igen fájdalmas folyamat, amelynek keretében alacsonyán képzett nagyipari munkások tömegei váltak munkanélkülivé, és ezek egy része – különösen nagy számban az ingázó és a városokban gyökeret verni még nem képes munkások és családjaik – kiszorultak a városokból. Valamivel óvatosabb gazdasági stratégiával, aktívabb munkaerő-politikával és mindenekelőtt korszerűbb, a megváltozott körülményekhez jobban alkalmazkodó település- és szociálpolitikával azonban valamelyest mérsékelni lehetett volna - és lehetne ma is -, az elkerülhetetlen megrázkódtatások hatását.

A települési önkormányzatok például nagyon sokat tehetek volna a tartósan leszakadók, a lakhatásuk biztonságában megingottak problémájának kezelése érdekében. Azok azonban nem egyszerűen nem voltak felkészülve erre, hanem nyugodtan állítható, hogy jelenlegi formájában ez az intézmény tevőlegesen közreműködik a tartósan leszakadók kirekesztésében (Ladányi 2000). A budapesti önkormányzatok által levezényelt úgynevezett rehabilitációs projektek története meglehetősen egyértelműen bizonyítja ezt.

Mint azt egy korábbi tanulmányunkban bizonyítani igyekeztük (Ladányi 2005), a főleg szegények és cigányok által lakott házak és városrészek elsősorban azért lettek a budapesti rehabilitációs projektek első számú áldozatai, mert a jelenlegi szabályozási viszonyok mellett egyenesen törvényszerű, hogy a helyi önkormányzatok igyekeznek megszabadulni a területükön élő legszegényebektől. Azok ugyanis többnyire munkanélküliek, ezért adót sem fizetnek, viszont "sok gyerekük van", "állandóan segélyért kuncsorognak", és különben is, "rengeteg baj van velük". Ráadásul az egykori állami lakásállomány kimazsolázása után önkormányzati tulajdonban maradt, erősen leromlott állapotú lakások bére még a fenntartási költségeket sem fedezi. Mivel pedig az önkormányzatokat mindmáig semmilyen jogszabály sem kötelezi arra, hogy a területükön élők számára bármiféle lakhatási és szociális minimumot biztosítsanak, semmi sem állta és állja útját annak, hogy a főváros slumosodó, belső pesti kerületeinek "rehabilitációja" – a meghirdetett célokkal szöges ellentétben – ne igen nagy arányú népességcserével

menjen végbe. Legelőször a Ferencváros, majd a Teréz-, később az Erzsébet-, legújabbán a Józsefváros legértékesebb, belső és középső részeinek legszegényebb lakóit kényszerítették arra, hogy korábbi lakásaikból – és gyakran még a kerületből, sőt a fővárosból is – elköltözzenek. A "szegénytelenítés" helyenként alapos etnikai tisztogatással ért fel, melynek során egész városrészeket "cigánytalanítottak".

Miután már jóformán befejezettnek tekinthető a legszegényebbek és a romák által magas arányban lakott területek "megtisztítása" és az ilyen épületek lebontása vagy más funkcióra való átalakítása, a belső pesti városrészekben mára új helyzet kezd kialakulni. A tulajdonukba kapott vagyon felélésében érdekelt helyhatóságok figyelme a még meglévő önkormányzati tulajdonmorzsák felé fordult. Ezzel magyarázható, hogy a belső pesti kerületekben ma gyakorlatilag mindegyik műemléki védetség alatt nem álló önkormányzati tulajdonú épület veszélyben van. Komoly veszély fenyegeti ezen túl még a szomszédos telken vagy telkeken elhelyezkedő házakat is, még akkor is, ha részben vagy teljes egészében magántulajdonban vannak. A befektetők ugyanis a szomszédos telkek összevonásában és a történelmileg kialakult városrészek karakterétől teljesen idegen épületmonstrumok építésében érdekeltek.

A meggondolatlan és gyakran legalábbis korrupció- és pártfinanszírozás gyanús ügyleteknek értékes épületek és városrészek estek és esnek áldozatul. Ami felépül, az többnyire a legnagyobb jóindulattal sem nevezhető korszerűnek és színvonalasnak. Ráadásul mindez a fővárosi népesség jelentős mértékű és tartós csökkenése közepette, és a budapesti lakóterületeknek a zöldövezetek, valamint a funkciójukat veszített egykori ipari területek felé való állandó terjeszkedésének időszakában ment és megy végbe ma is. Ésszerű várostervezői szempontokkal tehát aligha támasztható alá az amúgy is túlszűfolt belső pesti városrészek beépítési intenzitásának radikális megemelésére irányuló "városrehabilitációs" hevület. Sokkal inkább arról van szó, hogy a vagyonukat felélő önkormányzatok mára mindent pénzzé tesznek, ami csak lehetséges. Ennek a külső kerületekben egyre nagyobb zöld területek esnek áldozatul, a "rozsdazónában" ötletszerűen és korszerűtlenül átépített városrészek nőnek ki a földből, a belső pesti kerületekben viszont, ahol ilyen "szabad területek" nincsenek, az önkormányzatok a meglévő, gyakran igen értékes épületek és épületegyüttesek minden áron kikényszerített lebontásával igyekeznek szabad teret biztosítani gyanús ügyleteik számára.

Mindez állatorvosi lóként illusztrálja a magyar önkormányzati rendszer, a budapesti kerületek és a főváros viszonyának és a műemlékvédelem magyarországi helyzetének visszásságait. Mivel a rendszerváltás utáni fővárosi rehabilitációs projekteket levezénylő kerületi önkormányzatok igazán se a piac fogyatékoságait korrigáló szociális intézményeknek, sem pedig valóságos piaci aktoroknak nem tekinthetők, nem ritka és esetleges anomáliáknak, hanem a kvázitulajdonossá tett önkormányzatok érdekeiből

szükségszerűen adódó magatartásuk következményének tulajdonítható az, hogy az általuk folytatott úgynevezett rehabilitációk során kvázi-műemlékvédelem érvényesül, az önkormányzatok kvázi-szociálpolitikai tevékenységet folytatnak, a "rehabilitált" területeken pedig kvázi-modern városrészek jönnek létre.

A tapasztalatok azt bizonyítják, nem felel meg a valóságnak az az önkormányzatok által gyakran hangoztatott érv sem, hogy az ilyen típusú rehabilitáció "nem finanszírozható", mert arra "nem lehet befektetőt találni". Nincs értelme általában vett befektetőről beszélni. A tőke mindig az adott gazdasági és intézményi feltételekhez igazodik, és olyan szituációban, amikor az önkormányzatok olyan feltételeket teremtenek, amelyek között csak rövid távú spekulációban gondolkozó, korrupt befektetők tudnak érvényesülni, nincs mit csodálkozni azon, hogy többnyire ilyen irányú befektetői érdeklődés mutatkozik. A nemzetközi és – sajnos egyelőre csak üdítő kivételként – néhány hazai tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy többé-kevésbé normális feltételek esetén megjelenik a történelmileg kialakult, értékes városrészek valóságos megújulásában érdekelt tőke is.

Egyébként nemcsak helytelen, hanem törvénytörő korrupt viszonyokat eredményező nézet az, hogy az önkormányzatoknak vagy az államnak kellene befektetőket keresni. Véleményem szerint az állami és önkormányzati szabályozásnak mindenekelőtt az a feladata, hogy olyan feltételeket alakítson ki, amelyek között a város működtetésében és valóságos megújításában érdekelt befektetőnek megéri pénzét az adott területen befektetni.

A rendszerváltás után hazánkban kialakult kvázi piaci, "harmadikutas" önkormányzati átalakulása reformja eddig azért nem következett be a piaci viszonyok kiépülése után, és valóságos reformja valószínűleg azért nem fog megtörténni napjainkban sem, mert időközben az önkormányzatok funkciói jelentős mértékben átalakultak. Igen fontos tevékenységüké vált a különböző politikai pártok és azok klientúrájának illegális finanszírozása, ami mára jelentős mértékben a magasabb lélekszámú települések önkormányzataira hárul. A politikai elit finanszírozásával összefonódó korrupció persze számos más területen is megfigyelhető. Az alapvetően tisztázatlan feladatokkal és működési szabályokkal jellemezhető önkormányzatok esetében azonban a korrupt működés egyenesen törvénytörőnek tekinthető. Azt a piac törvényei sem képesek számottevően korlátozni, és a többpártrendszerből adódó kontroll hatása is csak igen korlátozottan érvényesül. Az önkormányzatok esetében a korrupció ugyanis ma már "nagykoalíciós formában", ezért választási ciklusokon átívelően működik. Ezzel magyarázható azután az, hogy a magyarországi önkormányzatok számos olyan feladatot vállalnak fel, amit a piac jóval hatékonyabban tudna ellátni, viszont számos olyan szociálpolitikai feladatot nem végeznek el, amit a piac nem lát el, ellátatlanságuk esetén viszont a gazdaság is csak kevésbé hatékonyan tud működni.

Mindez a magyarországi önkormányzati rendszerre általánosan érvényes, a főváros esetében azonban sokkal rosszabb a helyzet. Budapestet ugyanis az eddig elmondottakon túl még a kétszintű önkormányzatiság, a város valóságos társadalmi egységet többnyire nem képező kerületekre való szétszabdaltságának, huszonhárom senkinek igazán felelősséggel nem tartozó, csak saját érdekeit követő kerületi bürokráciára való széttagoltságának átka is sújtja.

A fentiek összegzéseként tehát megállapítható, hogy amennyiben nem következnek be gyökeres változások a magyar települési önkormányzatok működésének szabályozásával kapcsolatban általában, és a budapesti és a kerületi önkormányzatok viszonyát meghatározó feltételek vonatkozásában különösen, tovább fognak folytatódni, és hosszú ideig visszafordíthatatlan, a fenntartható gazdasági növekedést veszélyeztető folyamattá fognak rögzülni azok a jövátéhetetlen károsodások, amelyek a nemzeti vagyont, továbbá az ország és a főváros térbeni-társadalmi szerkezetét már eddig is érték.

Összegzés

Összegzésként megállapítható tehát, hogy Budapesten, mintegy három évtized után, alapvetően megváltozott az etnikai gettósodás trendje. A nemzetközi szakirodalomban leírt tendenciától karakterisztikusan eltérő módon, a belső pesti slumban kialakult etnikai gettó széttöredezett, és – az egyre mélyülő etnikai szakadék ellenére – a fővárosra ma inkább a nagyobb számú, de jóval kisebb területű, a korábbinál azonban homogénabb összetételű etnikai gettók váltak, illetve válnak jellemzővé. Az etnikai gettók képződésének, a térbeni, társadalmi és etnikai hátrányok szélsőségesen erőteljes összefonódásának és nagyléptékű megjelenésének új, a korábbiaknál is erősebb kirekesztést lehetővé tevő formájával van dolgunk. Ez már nem értelmezhető pusztán nagyvároson belüli összefüggésben, csak a településrendszer egészén belüli strukturális hátrányok kontextusában.

A nagy kiterjedésű budapesti etnikai gettó széttöredezése, kisebb egymással össze nem függő területek elhelyezkedő, de a korábbinál jóval magasabb arányban szegény cigányok által lakott etnikai gettók kialakulása minden bizonnyal csak egy átmeneti időszak, a piaccgazdasági átmenet térszerkezeti következményének tekinthető. Valószínűnek tartjuk, hogy amennyiben számottevő javulás nem következik be a magyarországi roma népesség munkaerőpiaci és szociális helyzetének terén, az új gazdaság- és társadalomszervezési modell kialakulása és megszilárdulása után újra fel fog erősödni a szegény és a kvalifikálatlan cigány népesség Budapestre való feláramlása, és a fővárosi etnikai gettók térbeni koncentrációja is újra megindul.

Irodalom

- Durst Judit, 2000.: "Nekem az élet a gyerekek". Gyermekvállalási szokások változása egy kisfalusi cigány közösségben. Századvég, 1. szám.
- Havas Gábor, 1999.: A kistelepülések és a romák. In.: Glatz Ferenc (szerk): A cigányok Magyarországon. MTA. Budapest.
- Kemény I., 1997: A magyarországi roma (cigány) népességről (két felmérés tükrében). Magyar Tudomány, 6. szám.
- Kemény István, 1972.: A magyar munkásosztály rétegződése. 1. szám.
- Konrád György-Szelényi Iván, 1971.: A késleltetett városfejlődés társadalmi konfliktusai. Valóság. 12. szám. 19-35. old.
- Ladányi J., 1989: A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten. Valóság. 8. szám. 79-89. old.
- Ladányi J., 1992: Gondolatok a középső Józsefváros rehabilitációjának társadalmi összefüggéseiről. Tér és Társadalom 3-4 szám, 75-88. old.
- Ladányi János, 2000.: Az üldözéstről gondoskodó önkormányzatok. Kritika. 9. szám. 11-14. old.
- Ladányi János, 2005.: Rehabilitáció budapesti módra. Magyar Építőművészet. 6. szám. Melléklet. 31-33. old.
- Ladányi János-Szelényi Iván, 1997.: Szuburbanizáció és gettósodás. Kritika, 1997. 7. szám. 4-12. old.
- Ladányi János-Szelényi Iván, 2004: A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Virág Tünde, 2006: A gettósodó térség. Szociológia. 1. sz. 60-76. old.